

KAS EESTLASED ON “KUUMAVERELISED”?

Eestlaste rahvalikust emotsioonikategoriast

ENE VAINIK

Lätlastel on eestlaste kohta käibel tõgav fraas “kuumaverelised eestlased”, millega irooniliselt vihjatakse eestlaste emotsionaalsele tuimusele ja ebaadekvaatsele rahulikkusele olgu siis kas näilisele või tegelikule.

Käesolevas¹ kirjutises ei hakata võrdlema eestlaste ja lätlaste etnopsühholoogiat ega mõõtma eestlastele kui rahvusele tegelikult omaseid psühholoogilisi iseärasusi (Tulviste 1998). Seevastu püütakse heita pilk eestlaste rahvapsühholoogiasse – sellesse, kuidas suhtuvad eestlased emotsioonidesse ja milline on “keskmise eestlase” käsitus emotsioonidest. Loo lõpuks selgub ka see, miks lätlased meid niimoodi nimetavad.

Rahvapsühholoogia all mõeldakse siin tavanimeste, s. t mitte üksiku konkreetse inimese, vaid n-ö keskmise inimese arusaamist psüühilistest nähtustest. Eeldatavasti on rahvapsühholoogia seotud nii kultuuriga, mille rüpes ta on välja kujunenud, kui ka keelega, mille rahvas selle nähtusteriingi liigendamiseks kasutusele on võtnud. Niiivõttes omaselt ei ole ka rahvapsühholoogia mõisted selgelt defineeritavad ega sõnadega üheses vastavuses ning viimaseid kasutatakse läbiseigi ja paralleelselt. Nii ei tehta eestlaste rahvapsühholoogias olulist vahet ka sõnade *emotsioon* ja *tunne* tähendustes. Mõlemad sõnad käibivad paralleelselt, nii nagu arvukad muudki sõnapaarid “võõrsõna – omasõna”, kusjuures võõrsõna kasutamine on prestiißsem. Näiteks kõlab “positiivne emotsioon” ju peenemalt kui lihtsalt “hea tunne”. Sõna *emotsionaalne* kaldutakse eestlaste tänapäevases rahvapsühholoogias kasutama hinnanguliselt. Näiteks *Ta on nii emotsionaalne, temaga ei saa rääkida* tähendab suure tõenäosusega, et kõnealune inimene on liiga emotsionaalne (ja see on paha!), või siis *Ärgem laskugem emotsioo-*

¹ Tänan siinkohal U. Sutropit, K. Rossi ja H. Öimu märkuste eest ning kõiki keelejuhte, kes emotsioonisõnavara uuringus osalesid.

nidesse! – emotsioonid on midagi, kuhu “laskutakse”, ja parem oleks seda mitte teha, sest muidu võivad *emotsioonid üle pea kokku lüüa*. Kui ülemuse ja alluva vahel oli *emotsionaalne jutuajamine*, siis suure tõenäosusega tähendas see pigem näo täis sõimamist kui soojade tunnete avaldamist. Näib, et kui emotsiooni märk (positiivne või negatiivne) pole eksplitsiitselt esile toodud, siis vaikimisi toimub negatiivse tähenduse ja hinnangu atributsioon.

Seega tuleb alustuseks nentida, et eestlaste rahvapsühholoogias on *emotsiooni* kategooria pigem laialivalgum kui kindlalt piiritletud, lisaks näib ta kandvat hinnangulisuse pitsert. Et rahvas, kultuur ja keel pole ajas ega ruumis muutumatud, siis toimub ka rahvapsühholoogia mõistetes ja arusaamades muutusi. Milline on eestlaste rahvalik emotsioonikategooria XXI sajandi alguses, selgub käesolevast kirjutisest, mis põhineb emotsioonisõnavara empiirilisel uurimisel (Vainik 2001).

Lähtekohti

Ideoloogiline lähtealus lähenemisele, mis otsib ja leiab keelest rahvaliku maailmapildi kajastusi, pärineb keelelise relatiivsuse hüpoteesist (Whorf 1956), mis väidab, et emakeel oma mõistetega mõjutab ja kujundab viisi, kuidas maailma nähakse ja enda jaoks tõlgendatakse. Sellel hüpoteesil on vähemalt kaks olulist järeldust, esimene üksikindiviidi ja teine kollektiivsel tasandil. Ükiskindiviidi jaoks on oluline see, et keeleline kompetents mõjutab olulisel määral isiku sotsiaalset ja emotsionaalset toimetulekut. Ühiskonna tasandil järeldub, et keele uurimise kaudu saab andmeid kultuuri ja seda kandvate inimeste kohta. Olulist rolli mängivad teatava kultuuri poolt vormitud ja keeles kristalliseerunud mõisted, mille vahendusel kommunikatsioon toimub.

Keele abil ülalpeetavatest mõistetest mingil ainealal moodustub kollektiivses teadvuses “üldkehtivate” teadmiste kogum selle valdkonna kohta, mis on ühine antud keele kõnelejate enamikule. Näiteks sõnavara, mis mingis keeles on emotsioonide tähistamiseks ja nüansside ning tugevuse ja kestusastmete eristamiseks, moodustab olulise osa selle keele kõnelejate rahvalikust emotsioonikäsitlusest².

² Lisaks emotsiooninimetustele väljendub keeles kristalliseerunud rahvapsühholoogia veel nt fraseologismides, kõnekäändudes ja grammatilistes struktuurides, millega emotsioonidest räägitakse.

Iga inimese suhe sõnavaraga ning selle poolt vahendatavate mõistetelega on erinev. Mõned sõnad tulevad meelde ja keelele kergesti, on nn aktiivses kasutuses. Teised on passiivses kasutuses – inimene teab küll, et sellised sõnad ja mõisted on olemas, kuid nende tarvituselevõtt on raskendatud. Olulisemal määral mõjutavad meie igapäevaelu ja toimetulekut sõnad ja mõisted, mis on aktiivses kasutuses, alati käepärast. See, millised sõnad on emotsioonide tähistamiseks aktiivses kasutuses või käepärast mingile grupile, nt eesti keele kõnelejatele, näitab samas, millised mõisted on selles grupis antud ajal olulised ja sagedased. Seega eestlaste käepärast emotsioonisõnavara uurides saab teatava pildi sellest, millised on eestlaste jaoks olulised emotsioonid, milline on nende teadvustamise tase ja kuivõrd korrastatud on üldse tavainimese pilt oma sisemaailmast: milline näeb välja “keskmise” eestlase sisemise emotsioonidemaastiku kaart.

Uurimusest

Väidetakse, et mingi aineala (ja tegelikult üldse kõik) mõisted ja neid esindavad sõnad ei paikne inimese peas kaootiliselt, vaid et nad on paigutatud küllaltki süstemaatiliselt, mis hõlbustab kategoriseerimist (Viberg 1994: 170–171). Kui see peab paika, peaks inimestel olema hõlpus näiteks loetelukatsetes oma peas “süstemaatilisi katalooge” lapata ja esitada sõnu kategooriate kaupa. Sellel eeldusel tehti empiiriline uuring nn välimeetodil³: suuliste intervjuude vormis lasti sajal eri soost, eri vanuses ja ning erineva haridustasemega inimesel sooritada mitmeid emotsioonide loetelukatseid⁴. Intervjuude tulemusel kogunenud keeleaines järjestati sagedust ja nimetamise positsiooni arvesse võttes ning analüüsiti korduvate väljendite vormi ning tähendust (Vainik 2001).

Väljendite hulk, mis nende intervjuude tulemusel kogunes, lähenes 5000le, ja need ei kujutanud endast sugugi ainult otseseid emotsiooninimetusi. Et loetelukatsetes ei pidanud inimesed ennast piirama, vaid said nimetada suvalises järjekorras kõike, mis neil emotsioonidega seo-

³ Välimeetod on alguse saanud Berliini ja Kay (1969) värvinimetuste uurimise metoodikast ja seisneb mingi kategooria liikmete loetelukatsete läbiviimises välitingimustes ning keeleandmete psühholoogilise esiletuleku hilisemas analüüsis.

⁴ Loetelukatseid oli kokku seitse. Neist tähtsamad olid emotsioonide esmane loetelukatse, vastandite ütlemissõna katse, enese kogitud emotsioonide loetelukatse ja positiivsete, negatiivsete ja neutraalsete emotsioonide loetelukatse.

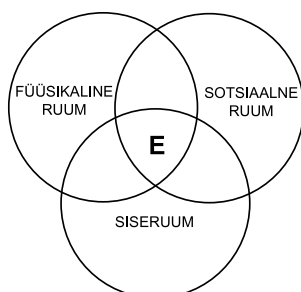
ses pähe tuli (sarnane psühhoanalüüsis kasutatava “vabade assotsiatsioonide” meetodiga), siis suure osa sellest sõnavara üldhulgast moodustavad isikute individuaalsed assotsiatsioonid (näiteks *kosmos*, *lehm*, *lilla* jne). Sellest osast sõnavarast aga, mis tuli esile korduvalt (3+n korda), koorus välja pilt muu hulgas selle kohta, milliste teiste kognitiivsete valdkondadega piirneb emotsioonide kategooria eestlaste teadvuses, kuidas on emotsioonide valdkond struktureeritud, mis mõisted kuuluvad põhitasandile ja millised on eestlaste jaoks prototüüpsed emotsioonid; aga ka sellest, milliseid emotsioone eestlased endale meelsasti ei teadvusta või kollektiivsest teadvusest koguni välja tõrjuvad.

Rahvaliku emotsioonikategooria paiknemine eestlaste kollektiivses teadvuses

Keele semantiline ruum, mida võiks nimetada ka keelekasutajate kollektiivseks teadvuseks, väidetakse koosnevat kognitiivsetest valdkondadest, mis koondavad teadmisi, kogemusi ja tähendusi ainealade kaupa (Langacker 1987). Selline kognitiivne valdkond või vähemalt iseseisev loomulik kategooria moodustub ka kollektiivsetest emotsiooni-teadmistest ja kogemustest, mis on keelde kristalliseerunud emotsioonisõnavarana.

Läbiviidud empiirilise sõnavaraaurimuse põhjal saab välja tuua, millised on emotsioonide valdkonna kesksed ja prototüüpsed esindajad eestlaste jaoks ning millised jäävad perifeeriasse, kus emotsioonide valdkond piirneb ja lõikub teiste kognitiivsete valdkondadega. Mõistagi ei eeldata, et valdkonnad oleks jäikade piiridega üksteisest eraldatud.

Loetelukatsetes korduvalt (3+n korda) esile tulnud sõnade ja mõistete semantilise grupeerumise põhjal saab teha järelduse, et emotsioonikategooria paikneb eestlaste kollektiivses teadvuses kolme kognitiivse valdkonna – subjektiivselt tajutud füüsilise ruumi, sotsiaalse ruumi ja intrapsüühilise siseruumi – lõikumiskohal. Joonisel 1 on skemaatiliselt kujutatud neid kolme põhilist kognitiivset valdkonda ja suurtähega **E** osutatud emotsioonikategooria paiknemine nende lõikumiskohas.

Joonis 1. Emotsioonikategooria paiknemine eestlaste kollektiivses teadvuses.

Loomulikule kategooriale on omane tsentri- ja perifeeriaosa. Loetelukatsetes inimeste poolt sagedamini ja esimestena mainitud sõnad on vaadeldava kategooria põhisõnad (Sutrop 2000), **emotsioonide põhinimetused eesti keeles**. Need vastavad eestlaste rahvaliku emotsioonikategooria põhitasandi objektidele, mis kujutavad endast kategooria kõige prototüüpsemaid esindajaid (Kövecses 2000).

Eestlaste jaoks kuuluvad emotsioonikategooria keskmesse sõnad *viha*, *armastus*, *rõõm* ja *kurbus*, mille kognitiivne esilduvus loetelukatsetes osutus kõige suuremaks. Kognitiivse esilduvuse indeks⁵ näitab sõna esinemissageduse ja keskmise positsiooni seost loetelukatsetes. Suur kognitiivse esilduvuse indeks, mille väärtus läheneb ühele, tähendab, et paljud keelejuhid nimetasid seda sõna üksmeelselt esimeste seas; nullilähedane indeks näitab, et antud sõna meenus vähestele ja viimases järjekorras. Erinevused sama kategooria liikmete kognitiivse esilduvuse indeksi väärtustes näitavad, kui võrd kesksed ja esindavad on mõisted kategooria üldise tähenduse seisukohast. Vahe kategooria

⁵ Kognitiivse esilduvuse indeksid arvatati valemi põhjal (Sutrop 2001: 299–300):

$$S = F / (N \cdot mP)$$

- kus: S – kognitiivse esilduvuse indeks
 F – sõna esinemissagedus antud loetelus
 N – küsitletute koguarv
 mP – sõna keskmine positsioon, mis arvutatakse järgmiselt:

$$mP = (\sum R_j) / F$$

- kus: R_j – sõna esinemisjärjekorra number individuaalses loetelus.

põhisõnade ja mittepõhisõnade vahel tuleb esile hüppelise jõnksuna indeksite vähenemas ravis. Ilmekalt demonstreerib seda diagramm 1.

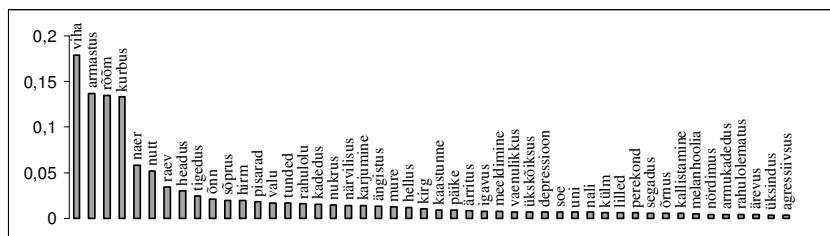

Diagramm 1. Kognitiivse esilduvuse indeksid emotsioonisõnade loetelukatses

Rahvaliku emotsioonikategooria nelja esimese liikme summaarne esilduvus moodustab 44% kõigi antud loetelukatses esile tulnud sõnade summaarsest esilduvusest, mis tähendab, et selle kategooria põhitasandi objektid hõivavad 44% eestlaste kollektiivsest emotsiooniteadvusest. Ülejäänud 56% kollektiivsest emotsiooniteadvusest jagunes ülejäänud 54 sõna vahel. Selline jagunemine näitab ilmekalt, et eestlaste ühistes emotsiooniteadmistes on põhitasandi näol kompaktne tuumosa, kuid väljapoole emotsiooniteadmiste põhitasandit jäävas osas on eestlaste rahvalik emotsioonikategooria eriti laialivalguv.

Kategooria tuumosa – emotsioonide põhinimetused

Emotsioonide põhinimetusteks eesti keeles osutusid: *viha*, *armastus*, *rõõm* ja *kurbus*, millele vastavad emotsioonimõisted on kategooria esindavateks liikmeteks eestlaste teadvuses. Ka nendel mõistetel on seoseid füüsilise, sotsiaalse ja siseruumiga, mis teeb neist emotsioonidest sobivad **põhitasandi objektid** (Rosch 1976). Nimelt on neile omane konkreetne ja **äratuntav väliskuju**⁶ – näoilme, mis funktsioneerib siseseisundi väljendajana ja suhtlusvahendina. Väliskuju osas on prototüüpsed emotsioonid seostatavad füüsilise ruumiga, rolli poolest suhtluses sotsiaalse ruumiga. Põhitasandi emotsioonidele on oma-

⁶ Mõnevõrra üllatav eestlaste emotsioonikäsituses on vahest näoväljenduseta *armastuse* sattumine põhitasandi objektide hulka – nähtavasti on see tunne aga eestlaste jaoks väga oluline muudes aspektides, mis korvab spetsiifilise “armastava näoilme” puudumise.

sed ka **prototüüpsed väljendustegevused**, mis tulid keelejuhtidele samuti hästi meelde. *Kurbusega* seostub prototüüpselt *nutt, rõõmuga naer, vihaga raev, armastusega kallistused ja suudlused*.

Prototüüpse põhitasandi emotsiooni tunnuseks on eestlase jaoks ka **vastanduva emotsiooni olemasolu**: heale emotsioonile vastandub halb ja vastupidi. Põhitasandi emotsioonidest moodustuvad paarid: *viha* (halb) – *armastus* (hea) ja *rõõm* (hea) – *kurbus* (halb). Vahest on näoväljendusega *armastuse* kuulumine põhitasandi emotsioonide hulka seotud just sellega, et *vihale* on vastandit vaja. Seda emotsioonikategooria iseloomulikku tunnust – jagunemist vastanduvate pooluste, hea ja halva vahel – näeb ka põhitasandist kaugemale jäävate emotsioonimõistete juures. Tegemist ei ole eestlaste omapäraga, vaid semantilise universaaliga emotsioonide kontseptualiseerimisel (Wierzbicka 1999).

Mõistehierarhias saab see semantiline universaal suurima jõu põhitasandist ülespoole, üldistuse suunas liikudes, kus “mittespetsiifiline tähendus kaalub üles spetsiifilise tähenduse” (Allik 1997). Ka inimesed, kellel üldse oli raskusi emotsioonisõnade ütlemisega või emotsioonide teadvustamisega, nõustusid vähemalt emotsioonide jagunemisega positiivseteks ja negatiivseteks. Nimetada ei osanud nad paraku rohkem kui “*Noh, kõik need head*” või “*Noh, kõik need halvad*”. Ühes loetelukatses tuli keelejuhtidel nimetada ka neutraalseid emotsioone. Paljud ütlesid otse, et nende arvates pole neid olemas, mõned suudeti siiski välja mõelda (nt *ükskõiksus, väsimus, rahu*). Esile tuli ka omadusi ja nähtusi, mida ei anna ei hea ega halva alla liigitada, nt *vaikne, tõsidus, mõtlik, tavaline, normaalne, rahulik* – nende mõistete puhul on aga ka ilmne, et nende seos emotsioonikategooriaga ongi osutamine kas emotsiooni puudumisele või selle varjamisele.

Väidetakse olevat üldine tendents, et kuigi keeltes on rohkem sõnu negatiivsete emotsioonide nimetamiseks ja eritlemiseks, kasutatakse sagedamini positiivseid emotsioone tähistavaid sõnu (Allik 1997). Negatiivsete emotsioonisõnade rohkust keeltes seletatakse olelusvõitlusega, mis on sundinud aegade vältel välja arendama terminoloogia eri liiki ohusignaalide eristamiseks. Loetelukatsetes ilmutasid keelejuhid suurt püüdlikkust positiivsete emotsioonide nimetamisel, suurem oli nii nende üldine nimetamiste arv kui ka erinevate sõnade arv. Sagedamini öeldud sõnade seas (3+n korda) oli kummalisel kombel positiivseid ja negatiivseid võrdselt. Positiivsete, negatiivsete ja neutraalsete emotsioonisõnade esituleku proportsioone loetelukatsetes iseloomustab diagramm 2.

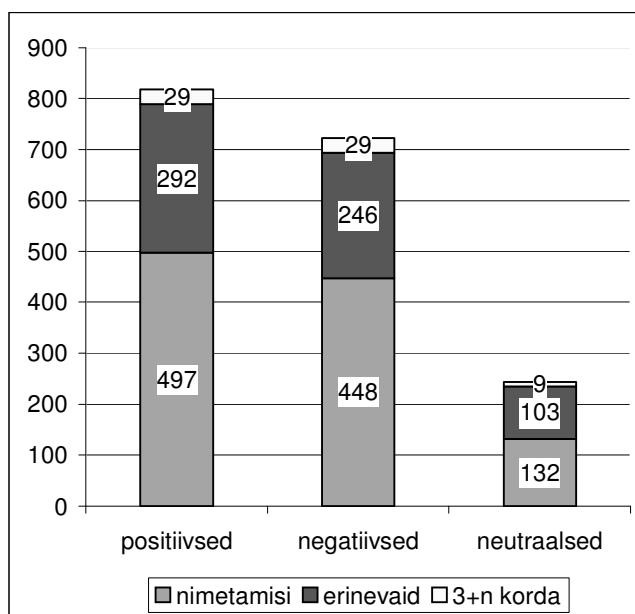
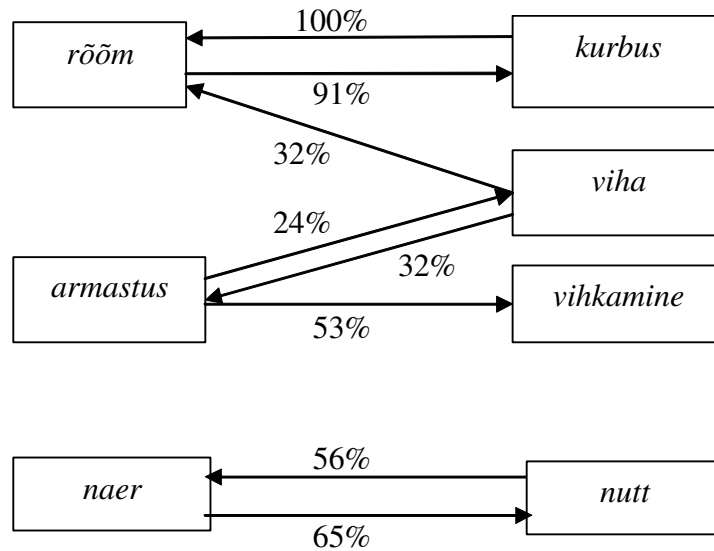

Diagramm 2. Positiivsete, negatiivsete ja neutraalsete emotsioonisõnade hulk loetelukatses.

Osaliselt seletab emotsioonisõnavara tugevat semantilist polaarsust ka loetelukatses toimunud suurima kontrasti printsiip – tendents eristada ja leida nimetused eelkõige teineteisest maksimaalselt eristuvate nähtuste tarvis –, mis avaldus peamiselt emotsioonisõnade nimetamises antonüümipaaride kaupa (nt *nutt* – *naer*, *rõõm* – *kurbus*). Siiski ei saa eestlaste emotsioonikäsitlust läbini mustvalgeks pidada: loetelukatses tuli esile ka vähima kontrasti printsiip – tendents nimetada kõrvuti sünonüümseid või tähenduselt lähedasi sõnu (nt *armastus* – *hellus* – *soojus*).

Eestlaste üksmeel antonüümsete emotsioonisõnade osas oli suurim sõnapaaril *rõõm* – *kurbus*, järgnesid sõnapaarid *naer* – *nutt* ja *viha* – *armastus*. Need kolm olid sümmeetrilised antonüümiaseosed. Lisaks tulid esile asümmeetrilised antonüümiaseosed *armastus* – *vihkamine* ja *viha* – *rõõm*. Antonüümiaseoste suhtelist tugevust võrrelduna kõige tugevama seosega (*rõõm* – *kurbus*) näitab joonis 2. Kui põhitasandi mõisted seostuvad kõik kuidagi omavahel, siis põhitasandi emotsioonide väl-

jendustegevused *nutt* ja *naer* moodustavad omaette autonoomse vastanduse, mille suhtes oldi tegelikult kõige üksmeelsemad – ainsaks kõrvalekaldeks oli kahel juhul *naeru* vastandiks pakutud *pisarad*.

Joonis 2. Tugevamad antonüümiaseosed.

Muudel juhtudel kippus usk vastandite olemasolusse olema suurem kui üksmeel konkreetsete vastandsõnade leidmise osas. Tundus, et rohkem kui konkreetsete emotsioonisõnad olid keelejuhtide teadvuses vastandatud emotsioonimõisted, mis võisid esile tulla eri sõnades. Näiteks VIHA võis olla nimetatud kui *viha*, *vihkamine*, *vihatunne*, *vihastamine* jne. Üheks teguriks, millega võib seletada vastandite mittekokkulangevust keelejuhtidel, on inimese isiklik suhe antud emotsiooni või selle puudumine. Näiteks kui kellegi jaoks tähendab *armastuse* puudumine *viha*, siis kellegi teise jaoks *üksindust*, *ükskõiksust* või *armukadedust*. Sellisel puhul leiti emotsiooni põhিনিimetuse vastandsõna enda kogemust täpsemini kirjeldavate mittepõhitasandi emotsioonimõistete hulgast.

Mittepõhitasandi emotsioonimõisted

Mittepõhitasandile jäävad põhitasandi prototüüpsete emotsioonimõistete edasiarendused spetsiifilisuse suunas. Näiteks mõisted, mis eristavad tundeid kestuse või intensiivsuse alusel: *armastus* > *kirg*, *kurbus* > *ahastus*, *viha* > *vahkviha*, *rõõm* > *joovastus*. Kui põhinimetused on monolekseemsed omasõnad, mis on kasutatavad igas kontekstis, siis mittepõhitasandi sõnadele on omane kasutuskonteksti spetsiifilisus: näiteks võõrsõnad on käibel eelkõige psühholoogide erialakeeles (nt *melanhoolia*, *depressioon*, *agressiivsus*, *eufooria*). Esile tuleb peale nimisõna ka teisi sõnaliike, peamiselt adjektiive (nt *kuri*, *tige*, *õnnelik*) ja verbe (nt *pahandama*). Mittepõhitasandil on ka liitsõnalisi emotsiooninimetusi (*meele + heide*, *paha + meel*, *hinge + valu*). Lisaks primaarsetele emotsiooninimetustele esineb ka sekundaarset viitamist – emotsioonile osutatakse omadusenimetustega (nt *ägedus*, *tigedus*, *karmus*, *õnnetus*), protsessi või seisundi nimetusega (nt *ärritus*, *ahastus*, *joovastus*).

Mittepõhitasandi spetsiifilistes emotsioonimõistetes sisalduvad nii emotsioonide valents (+/-) kui ka kvalitatiivsed tunnused, mis seovad neid põhitasandi emotsioonidega. Näiteks ***vihaga*** on seotud *pahameel*, *kuri*, *pahandama*, *tige*, *ägedus*, *karmus*, *ärritus*, *ärritatus*, *vimm*, *vaen*, *agressiivsus*; ***kurbusega*** *ahastus*, *meeleheide*, *mure*, *nukrus*, *õnnetus*, *ängistus*, *depressioon*, *enesehaletsus*, *halb meeleolu*, *hingevalu*, *melanhoolia*; ***rõõmuga*** *hea meeleolu*, *joovastus*, *lõbu*, *õnn*, *eufooria*, *ekstaas*; ***armastusega*** *armumine*, *hellus*, *kirg*, *soojus*, *õrnus*.

Antonüümiaseosed mittepõhitasandi emotsioonisõnade vahel näitasid kas suurt hajuvust või üldse väga väikesi sagedusi. Samas oli usk vastandite olemasolusse ja inimeste püüdlikkus nende leiutamisel suur. Konkreetse vastandsõna leidmisel võis keelejuhtide käitumises eristada strateegiaid, millest üks oli vastandamine puhtvormiliste vahenditega, kas eituse kaudu (nt *õnn* – *õnnetus* või *õnn* – *ebaõnn*, aga ka: *valu* – **mittevalu*, *hirm* – **ebahirm*) või semantiliselt (nt *raev* – *ükskõiksus*, *kadedus* – *ükskõiksus*, *armastus* – *ükskõiksus*). Teine strateegia oli polaarselt vastandliku emotsiooni, omaduse või seisundi nimetamine (nt *valu* – *mõnu*, *hirm* – *julgus*, *raev* – *rõõmuafekt*, *kadedus* – *altruism*).

Rohkem kui konkreetsed sõnad paistsid keelejuhtide teadvuses olevat vastandatud emotsioonimõistest või isiklikud kujutlused ja mälestused kogetud emotsioonidest.

Perifeeria

Veel kaugemale kategooria keskosast jäävad prototüüpsete *emotsioonidega* (*viha, armastuse, rõõmu ja kurbusega*) vähem sarnanevad emotsioonimõisted, mis peale emotsioonikategooria avaldavad juba suuremat või vähemat kuuluvust ka eelloetletud kolme põhilisse valdkonda – füüsilisse, sotsiaalsesse või intrapsüühilisse siseruumi. Nende sõnade tähenduses kaalub negatiivne või positiivne valents kohati üles sõnade spetsiifilise emotsioonitähenduse. Näiteks on kergem otsustada, et *kadedus* on halb ja *sõprus* hea, kui et kas need üldse ikka on emotsioonid. Äkki on *kadedus* hoopis omadus ja *sõprus* hoopis sotsiaalne nähtus?

Füüsikalise ruumi olulisusest emotsioonide kontseptualiseerimise juures kõnelevad sensorsete võimete vahendusel saadud teadmised ja kogemused kehade mõõtmetest, liikumisest, temperatuurist, ettekujutused põhjuslikkusest jne. Nägemis- ja kuulmismeel vahendavad emotsioonide väljendustegevusi (nt *nutt, karjumine, naer, hõisked*); puuteaistingud subjektiivset kogemust (nt *valu, kannatus, kergus*); temperatuuritundlikkus on sobivaks allikalaks metafoorsetele tunde hinnanguitele (nt *külm, soojus*).

Sotsiaalne ruum hõlmab interpersonaalseid suhteid. Sellesse valdkonda kuuluvad teadmised ja kogemused, mis on saadud suhtlemisest teiste inimestega, näiteks sotsiaalsete käitumisnormide omaksvõtt – teadmised aktsepteeritud ja taunitud käitumisviisidest ning omadustest. Selles tähendusgrupis tuli esile rohkesti sõnu, mis näitab, et sotsiaalse ruumi valdkond on eestlastele väga oluline ja seetõttu sisemiselt hästi liigendatud. Jagunemine “headeks” ja “halbadeks” läbib nii interpersonaalse ruumi osalisi (inimesed) kui nendevahelisi suhteid ning sellel alusel ongi järgnevas esile toodud sotsiaalsete tunnete grupid.

“Heade” inimeste **head** tunded “heade” inimeste vastu on *sõprus, meeldimine, poolehoid, igatsus, aitamine, kaasaelamine, kohusetunne, hoolivus, usaldus, lugupidamine, uhkus*; “heade” inimeste **halvad** tunded “heade” inimeste vastu *kadedus* ja *armukadedus*. “Heade” inimeste **head** tunded “halbade” inimeste vastu on *mõistmine, sallivus, kaasatundmine, empaatia, andestamine, tolerantsus*; “heade” inimeste **halvad** tunded “halbade” inimeste vastu *solvumine, nõrdimus, pettumus, põlgus*. “Halbade” inimestel paistavad **head** tunded puuduvat. “Halbade” inimeste **halvad** tunded “heade” inimeste vastu on *hoolimatus, sallimatus* ja nende osaks “heade” inimeste seas on *üksindus, häbi ja süü*.

Interpersonaalse ruumi ja emotsioonidega on ühtviisi seotud ka suhtlemist soodustavad **head** omadused: *sõbralikkus, lahkus, siirus, südamlikkus, heatahtlikkus, töökus, avameelsus, leebus, leplikkus, osavõtlikkus, tähelepanelikkus, abivalmidus*, ning seda takistavad **halvad** inimlikud omadused: *rumalus, edevus, väiklus, õelus, ahnus, häbematus*.

Siseruumi moodustavad teadmised ja kogemused intrapsüühilistest protsessidest. Siia kuuluvad subjektiivsed meeldivus- ja köitvushinnangud, subjektiivselt kogetud ärevuse-erutuse ning tahteaktiivsuse tase, aga ka teadmised teadmiste, mälu ning tajuprotsesside kohta. Meeldivushinnangutele osutasid sõnad *meeldiv, mugav, mõnu, nauding, rahulolu, rahul, heaolu, positiivne*; ebameeldivusele *ebameeldiv, vastikus, rahulolematus, kole*. Köitvushinnangule osutasid sõnad *huvi, põnevus, vaimustus*. Köitvuse puudumisele osutasid *igavus, tuimus, tundetus, tüdimus, mõttetus, ükskõiksus*. Subjektiivselt kogetud kõrget energiataset osutas *ergas*, madalat energiataset *jõuetus, vaev, väsimus, puhkamine, lõdvestumine*. Tahtelisusele osutasid *vabadus, kindlus, enesekindlus, saavutus, soov, lootus, ootus* ja tahte nõrkusele *ebakindlus, lootusetus, suutmatus*. Positiivse erutuse taset iseloomustavad sõnad *elevil, erutus, julgus, hingerahu, rahulik* ja negatiivse erutuse taset *närviline, rahutus, ärevus, ootusärevus, mure, kartus, hirm*. Meele seisunditest on head *loomingulisus, tasakaalukus, usk, imetlema, üllatus* ja pigem halvad kui head *segadus, arusaamatus, teadmatus, kahetsus, kõhklus, stress, kahtlus, unustamine, hämming*.

“Autsaiderid”

Rahvaliku emotsioonikategoriaga on seotud ka mõisteid, mis esmajoonel kuuluvadki nimetatud kolme suurde valdkonda – füüsilise, sotsiaalsesse või siseruumi – ja on emotsioonikategoriaga seotud kas põhjuslikkuse või assotsiatiivseoste kaudu. Rahvaliku emotsioonikategoriaga seob neid paljuski jagunemine headeks ja halbadeks nähtusteks, mis kas tekitavad häid või halbu emotsioone või aitavad halbadega toime tulla. Nähtavasti on sellised asjad nagu *päike, lilled, lapsed* ja *perekond* seotud rahva kollektiivse emotsioonimudeliga, sest tulid küsitluses esile korduvalt. Üldiselt oli individuaalne variatiivsus assotsiatiiv- ja põhjuslike seoste osas suur: umbes üks kolmandik kõigest öeldud väljenditest tuli esile vaid ühekordselt.

Sealpool perifeeriat

Sama kõnekaks kui see, milliseid tundeid ja emotsioone nimetati, osutus ka see, milliste nimetamisest hoiduti. Juba pelga sisetunde põhjal võis öelda, et uurimuses ei leidnud mainimist kaugeltki kõik eestikeelsed emotsioonisõnad. Näiteks paistis olevat tabuteema seksuaalsusega seonduv. Huvi mõttes võrdlesin enda empiirilises uurimuses esile tulnud sõnavara 210 sõnaga PONESK-X küsimustikust, mille abil eestlaste emotsioonisõnavara on varem uuritud⁷ (Veski 1996; Allik ja Realo 1997). Empiirilises uurimuses kogutud ainekute võrdlus ekspertide poolt koostatud ammendava eestikeelse emotsioonideskaalaga tõi välja alad, mis eestlastel on kollektiivselt vähe teadvustatud, koguni teadvustamata või tahtlikult emotsioonikategooriast välja jäetud.

Ühisosa suurus rahva ja ekspertide skaalades oli kõigest umbes üks neljandik. Erinevused olid selgete tendentsidega: teatud tunnete viitavad sõnarühmad olid rahva skaalast järjekindlalt puudu. Vähe nimetati või üldse ei nimetatud **positiivseid energia- ja tahteküllasust osutavaid sõnu** (sõnade vorm esitatakse sellisena nagu PONESK-X küsimustikus): *agarana, elavana, lõõgastunud, toimekana, tragi, tublina, uljana, vahvalt, virge, järjekindel, sundimatult, südina, aktiivsena, elurõõmsana, energilisena, entusiastlik, jõulisena, reipana, otsustav, tahtekindlana, tugevana, visadust*. Vähe tuli esile sõnu, mis osutavad **viha väljaelamisele agressiivses käitumises** (nt *tülinoriv, julmana, riakana*), ka **hirmu** mõiste osutus rahva jaoks sisemiselt väheliigendatuks: väike oli hirmu eri astmetele osutavate sõnade hulk, puudusid nt *kabuhirmul, pelglikult, kõhedalt*. Ekspertide skaalas olid tugevalt esindatud, kuid rahval puudusid pea täiesti **alaväärsustundele** osutavad sõnad. Puudusid niivõrd **sotsiaalne alaväärsus** (nt *armetuna, haavunud, haletsusväärse, häbistatuna, hädisena, hüljatuna, mahajäetuna, alandatud, allasurutuna, petetuna*), **situatiivne alaväärsus** (nt *hädas, kimbatuses, kitsikuses, kohmetunud, nõmedalt, süümepeina, piinlik, häbelikkus, ujedust, tobedalt, kohkunud, naeruväärse*) kui ka **vaimne alaväärsus** (nt *nüristunud, peast segasena, endast väljas, hullunud, meeltesegaduses*).

Seega osutasid eestlaste teadvustatud emotsioonidemaastikul olevat mõned “valged laigud” – tunded, mida eestlased kas ei tunne, ei mäleta, ei taha mäletada või ei taha neist mõelda ja rääkida. Või ei ole

⁷ PONESK-X – positiivsete ja negatiivsete emotsioonide mõõtmise skaala, millel põhinevad Veski ja Alliku tulemused (Veski 1996, Allik 1997). Watsoni ja Clarki poolt (1994) loodud PANAS-X skaala eestikeelne vaste.

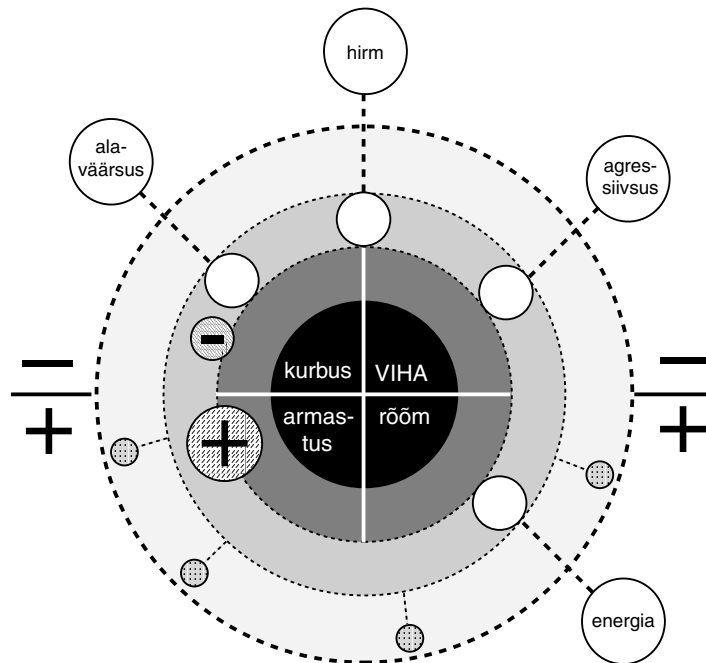
sobivad sõnad lihtsalt “käepärast”, s.t ei kuulu rahvalikku emotsioonikategooriasse, isegi mitte perifeerselt?

Teatud teemad olid aga rahva skaalas selgesti ülepaisutatud. Tundub, et rahvalik emotsioonikategooria on läbi põimunud samuti +/- stiilis hinnanguid sisaldava rahvaliku väärtushinnangute süsteemiga. Enamik ekspertide skaalasse mittekuulunud sõnu viitas **sotsiaalse ruumi** mõistetele, mis esitasid **ideaalseid**, soovitavaid omadusi, tundeid ja nähtusi (nt *armastus, rahulolu, sõprus, sõbralikkus, lahkus, lootus, meeldimine, vabadus, igatsus, poolehoid, usaldus, abivalmidus, sallivus, heaolu, mõistmine, nali, töökus, tasakaalukus, avameelsus, empaa-tia, heatahtlikkus, lahke, lugupidamine, aitamine, andestamine, hingerahu, hoolivus, imetlema, saavutus, siirus, soov, südamlikkus, tolerant-sus, turvalisus*). Vastukaaluks nimetati ka **antiideaalseid**, sotsiaalselt ebasoovitavaid tundeid, omadusi ja nähtusi (nt *rahulolematus, agres-siivsus, depressioon, teadmatus, kartus, nõrdimus, hoolimatus, paha-meel, õelus, ahnus, arusaamatus, karmus, sallimatus, edevus, hingevalu, kahetsus, kannatus, melanhoolia, mõttetus, stress, vimm, väiklus*).

Eestlaste rahvalikus emotsioonikategoorias paistavad ilma tegevat sotsiaalsed normid ja maagiline mõtlemine. Sõnad, mis viitavad sotsiaalsele toimetulematusele (sotsiaalne ja situatiivne alaväärsus) või normist kõrvalekaldumisele (vaimne alaväärsus), jäetakse pigem nimetamata, justkui võiks sõnade pelk mainimine neid nähtusi esile kutsuda. Energiaküllasust osutavate sõnade vähesus võib tähendada, et seda omadust sotsiaalselt ei väärtustata. Eestlaste hulgas on vaikimisi kehtestatud norm, kuhu ei mahu entusiasm, enesekindlus ja aktiivsus. “Liigne agarus on ogarus,” ütlevad eestlased selle kohta.

Joonis 3 kujutab eestlaste rahvalikku emotsioonikategooriat kihilisena, nii nagu see empiirilisest emotsioonisõnavara uuringust välja koorus. Meeles tasub pidada järgmisi iseloomulikke asjaolusid:

- Kompaktne ja kognitiivselt kõige esildavam on **põhitasand**, mis jaguneb kvalitatiivselt nelja põhilise emotsioonimõiste vahel.
- Kategooriat läbib jagunemine heaks ja halvaks, emotsiooni täpsem kvaliteet on oluline põhitasandi ja mittepõhitasandi emotsioonimõistete osas.
- Sotsiaalsete tunnete, nähtuste ja omaduste silmatorkav rohkus rahvalikus emotsioonikategoorias.
- Teatud tähendusrühmade puudumine kollektiivsest emotsioonikategooriast.

Joonis 2. Eestlaste rahvalik emotsioonikategooria.

- põhitasand rahvalikus emotsioonikategoorias, kõige esindavam liige on VIHA
- mittepõhitasand, spetsiifilisemad emotsioonimõisted, mis põhitasandi mõisteid täpsustavad
- perifeeria, mille mõisted kuuluvad rohkem või vähem ka kognitiivsetesse naabervaldkondadesse: sotsiaalsesse, füüsilisse ja intrapsüühilisse siseruumi
- emotsioonidega seostuvad mõisted, mille osas on individuaalne variatiivsus suur
- "autsaiderid", kollektiivselt emotsioonikategooriaga seotud esemed ja nähtused
- sotsiaalselt ideaalsed tunded, nähtused ja omadused
- sotsiaalselt antiideaalsed tunded, nähtused ja omadused
- "valged laigud" kollektiivses emotsiooniteadvuses, teadvustamata tunded, nähtused ja omadused
- +
 head emotsioonid, tunded, omadused, nähtused ja asjad
-
 halvad emotsioonid, tunded, omadused, nähtused ja asjad
- - - kollektiivse emotsiooniteadvuse piir

Viha – kas eestlase jaoks prototüüpne emotsioon?

Tähelepanek, et eestlaste rahvapsühholoogias valitseb seaduspärasus, et kui emotsiooni olemus ei ole täpselt esile toodud, kehtib vaiki-misi negatiivse tähenduse ja hinnangu atribuutsioon, leidis käesolevast empiirilisest uurimusest selgituse selles osas, et emotsioonikategooria kõige prototüüpsemaks, kõige kergemini meenuvamaks ja markeerimatuks liikmeks osutus eestlaste hulgas **viha**.

Vihal on au esindada eestlaste kollektiivses teadvuses tervet rahvalikku emotsioonikategooriat. Diagrammil 1 eristab sõna *viha* emotsioonide põhiniimetustest peaaegu samasugune jónks nagu põhiniimetusi mittepõhiniimetustest. Seega on *viha* staatus eestlaste emotsioonikäsitluses eriline. See, et vihaga kaasas käiv negatiivsuse oreool varjutab emotsioonide kategooriat tervikuna, ei ole mitte eestlaste omapära, vaid nähtus, mis on omane angloameerika kultuurile (Stearns 1994).

Pole vahest üllatav, et just *viha* osutus eestlaste jaoks kõige selgelt polüseemiliseks sõnaks – oli ta ju üldse kõige sagedamini nimetatud sõnu. Ka keeleökonomika ütleb, et sõna sagedus korreleerub vormilise lihtsusega ja tähenduste paljususega (Zipf 1968). Sõna *viha* vastandina esinesid võrdse tugevusega *armastus* ja *rõõm*. Seejuures teistpidi seost esines ainult *armastusega*. Teeksin sellest järelduse, et *vihal* on eestlaste jaoks kaks omavahel seotud tähendust.

Esimene ja eestlaste jaoks primaarne on tähendus, mis vastandub *armastusele* ja mis on selgelt sotsiaalne, inimliku objektiga seotud tunne. *Vihkamine* on *viha* sünonüümiks selles tähenduses. Tundub, et *viha* selles esimeses tähenduses on mõistetud ajas kestva ja subjekti jaoks aktiivse protsessina. Teine tähendus vastandub *rõõmule* ja selles tähenduses on rohkem esil subjekti passiivne seisund. *Viha* sünonüümiks teises tähenduses võib pidada *vihastamist*, mis võib, aga ei pruugi olla seotud inimliku objektiga. Oletatavasti on *viha* selles tähenduses mõistetud samuti ajaliliselt pigem hetkelise kui kestvana nagu tema vastand *rõõmgi*.

See, et tänapäeva eestlaste jaoks osutus primaarseks viha aktiivne ja sotsiaalne tähendus, ei tähenda, et see peaks olema samuti ka keeleajalooliselt. Sõna *viha* tähistab algselt teise kognitiivse valdkonna nähtust, nimelt maitseaistingut ('kibe, mõru'). Sellel põhjal võib arvata, et ajalooliselt on primaarsem just seisundi või omaduse tähendus – viha kui "viha tunne" – kibe, mõru tunne. Ka tänapäeval on sõnal *viha* see tähendus olemas, ainult et emotsioonidega ta argiteadvuses vaevalt seostub.

Rahvapsühholoogia vs. ekspertide käsitlused

Nagu loetelukatsete tulemused näitasid, kuuluvad **põhitasandisse** eestlaste rahvalikus emotsioonikategoorias *viha*, *armastus*, *rõõm* ja *kurbus*. Psühholoogiateaduses puudub nii suur üksmeel selles osas, mis on **põhiemotsioonid** ja kas neid üldse saab üles loetleda (Allik 1997). Rakenduspsühholoogia tasemel arvestatakse praktilistel kaalutlustel – kuna need seostuvad enam-vähem kultuuriuniversaalsete näoväljendustega – siiski kuue põhiemotsiooniga, milleks on *viha*, *rõõm*, *kurbus*, *hirm*, *üllatus*, *vastikus* (Ekman 1982).

Ekspertide arvamusega langeb eestlaste arusaam põhiemotsioonidest kokku *viha*, *rõõmu* ja *kurbuse* osas. Et need on eestlaste jaoks tähtsad, äratuntavad ja ilmselt sagedased emotsioonid, näitas ka just nende emotsioonide prototüüpsetele väljendustegevustele osutavate sõnade sagedas mainimine (nt *nutt*, *naer*, *raev*). Eestlased ei näi olevat orienteeritud mitte niivõrd näoväljendustele kui **väljendustegevustele** (*naeratus* mainiti ainult ühel juhul viiest tuhandest!). Ekspertidest erinevalt peavad eestlased emotsiooniks ka *armastust*.

Sõnad *hirm*, *vastikus* ja *üllatus* on eestlaste meelest olemas küll, kuid mitte sama igapäevased ja aktiivses kasutuses kui *viha*, *armastus*, *rõõm* ja *kurbus*. Psühholoogide poolt näoväljenduste põhjal põhiemotsioonide hulka liigitatavad *hirm*, *üllatus* ja *vastikus* ei kuulu eestlaste jaoks prototüüpsete põhitasandi emotsioonide hulka võib-olla selle tõttu, et neist ei anna moodustada vastandite paare. Ka on ilmselt *hirm*, *vastikus* ja *üllatus* tunded, mida tuntakse ainult konkreetses situatsioonis ja seoses kindlat tüüpi stiimuliga: *hirmu* seoses ohuga, *vastikust* peamiselt seoses maitse- või lõhnaaistinguga, *üllatust* seoses olukorra äkilise muutusega. Ilmselt ei sisaldanud küsitlusolukord tüüpiliselt neid stiimuleid.

Ekspertid väidavad, et “eestlased ei oska oma emotsioonidest mõelda teisiti kui positiivsetest ja negatiivsetest, kusjuures need dimensioonid ei vastandu, vaid seostuvad omavahel igal võimalikul viisil” (Allik 1997:150). Läbiviidud loetelukatsed ja tulemuste analüüs kinnitasid selle väite esimest poolt – eestlased tõesti kalduvad mõtlema emotsioonidest ainult kui positiivsetest või negatiivsetest. Väite teise poole osas, et negatiivsus ja positiivsus on sõltumatud dimensioonid, mis ei vastandu omavahel, läheb rahva arvamus ekspertide arvamusest lahku. Asjaolu, et positiivsed ja negatiivsed emotsioonid on ajus kantud erinevate sub-

straatide poolt, ei näi eestlasi segavat neist mõtlemast kui vastandlikest.

Uskumus emotsioonide vastandatavusest – jagunemisest headeks (positiivsed) ja halbadeks (negatiivsed) – elab eestlaste teadvuses tugevasti. Emotsioonide positiivsust ja negatiivsust ei mõista aga inimesed arvatavasti alati ühtemoodi. Sõltuvalt olukorrast võib sellel olla erinev sisu. Nimelt esines emotsioonide liigitamist positiivseteks ja negatiivseteks nii klišeede alusel kui ka isiklikust seisukohast lähtudes, minnes vastuollu üldiste klišeelike suhtumistega, nt *viha*, *raevu* ja *kurbuse* liigitamine mõne inimese poolt positiivseks, üks inimene sajast liigitas *rõõmu* negatiivseks.

Inimliku kogemuse jaotamine heaks ja halvaks on tendents, mis läbib laiemat nähtusteringi kui ainult emotsioonid. Käesolevas uurimuses tuli kummaski kategoorias esile omadusi, käitumisi, esemeid ja muud. Lahtiseks võiks jääda küsimus, kas +/- skaalal hinnangute andmise puhul on tegemist eelkõige kultuuriliste normidega ja moraalsete hinnangutega (nt ristiusu poolt kultiveeritud teadmiselega “hea” ja “kurjast”) või on eelkõige tegemist psühholoogilise nähtusega – näiteks metatatsandi emotsioonidega – emotsioonide kui nähtuste hindamisega individuaalse kasulikkuse-kahjulikkuse alusel (Lazarus 1991).

Väidetavalt on inimeste emotsiooniteadmised kaheastmelised (Planalp ja Fitness 1999): esimese astme preverbaalsed emotsiooniteadmised reguleerivad meie käitumist teadvustamatult evolutsiooni käigus kujunenud operatiivse +/- hinnangumehhanismi alusel (*ründa – põgene, ohtlik – ohutu, ligitõmbav – eemaletõukav, mõnus – valus*). Teise astme emotsiooniteadmised on sotsiaalselt õpitud ning neile avaldavad mõju keel ja kultuurilised skriptid.

Emotsioonisõnavara ja emotsioonimõisted kuuluvad teise astme emotsionaalsete teadmiste hulka, nad on tööriistaks emotsioonide teadvustamise protsessis. Näib aga, et sellesse teise astme emotsionaalsesse teadmisse on sisse kodeeritud ka esimese astme emotsiooniteadmised, näiteks teadvustamata hinnangumehhanismile vastava preverbaalse või isegi prekontseptuaalse kujundina, milleks võib olla kehalisel kogemusel baseeruv kineetiline skeem-kujutus (*lähenemine – kaugenemine*). See esimese astme emotsionaalne teadmine või kineetiline kujund sisaldub emotsioonisõnavaras üldistatult ja iga üksiku emotsioonisõna tähenduses individuaalselt ja vastab emotsiooni +/- valentsile.

Üldistades võib väita, et kui ekspertide jaoks on emotsioonikategooria ja põhiemotsioonid seotud eelkõige näoväljendustega ja emot-

siooni füsioloogilise läbielamise protsessiga, siis eesti rahva jaoks on emotsioonid pigem sotsiaalsed konstruktid, mis on peamiselt seotud inimestevaheliste suhete ja suhtlemisega. Ekspertide jaoks kuuluvad emotsioonid individuaalpsühholoogiliste nähtuste hulka, rahva jaoks – nii nagu see käesolevast emotsioonisõnavara uuringust välja koorus – pigem sotsiaalpsühholoogia valda.

Ma ei võrdleks rahva ja ekspertide käsitlusi selles suhtes, kumb on “õigem” või kumb emotsioonide olemust ning skaalat paremini kirjeldab. Ütleksin ainult, et nad on mõnes osas kattuvad ja mõnes mitte. Ekspertidele on oma käsitluste loomise juures oluline klappimine moodsa neuroteaduse andmetega, tulemuste eksperimentaalne tõestatavus ning väidete verifitseeritavus. Rahvale on oluline klappimine üksteisega, hea ja halva lahuspidamine ning meeldimine iseenele ja naabritele.

Kokkuvõte

Emotsioonikategooria paiknemine eestlaste kollektiivses teadvuses subjektiivselt tajutud füüsilise, sotsiaalse ja intrapsüühilise siseruumi lõikumiskohas ei ole üllatav: on ju emotsioon subjektiivselt indiviidi poolt kogetav protsess, millel on aga omad välised füüsilised avaldused (väljenduskäitumine, näoilmed, hääletooni muutused) ja mis seetõttu funktsioneerivad suhtlemises teadetena suhtlejate siseseisunditest. Kõigis kolmes emotsioonidega piirnevas kognitiivses valdkonnas tuleb läbiva joonena esile jagunemine headeks ja halbadeks emotsioonideks, tunneteks, omadusteks, nähtusteks, tegevusteks.

Viis, kuidas emotsioonikategooria rahva teadvuses elab, on aga üllatavalt mitmekesine. Valdkond ei paista olevat kõigi eestlaste teadvuses ühtviisi sisemiselt korrastatud. Kattuvused eri indiviidide emotsioonikategooriates on pigem mõistete kui sõnade tasandil. Mingit valmis korda mõistetes või süstemaatilisi (emotsiooni)teadmiste hoidmiste viise keelekasutajate teadvuses, mis sõnade meenutamist hõlbustaksid, empiirilise uuringuga tuvastada ei suudetud. Kognitiivsete valdkondade sisemine korrastatus ei sugene kollektiivsesse teadvusesse iseenesest, vaid tekib uurimistöö, analüüsi ja süstematiseerimispingutuse tulemusena.

Tundub, et kui iga üksik keelekasutaja jagabki kuidagi seda kollektiivset “emotsioonidemaastiku kaarti”, siis oma igapäevaelus ja silmitsi reaalse emotsionaalse kogemusega ei ole tal valdkonna hüpoteetilisest

kollektiivsest struktureeritusest vähimatki kasu. Arvan, et keskmine inimene ei tea, kus “kapis” tal millised emotsionaalsed teadmised paiknevad, kasutatakse peamiselt seda, mis on käepärast. Käepärast on aga need tööriistad, mida kõige sagedamini vaja läheb – esmajoones põhi- tasandi mõisted. “Keskmine” eestlane teab küll, et kuskil on olemas täpsemad ja õigemad sõnad tundenüansside tähistamiseks, kuid kuna igapäevaelus pole need mõisted aktuaalsed, siis on need sõnad “teadvuse kapis” tolmunud ja igapäevase asjade taha ning alla jäänud. Em- piiriline uuring välimeetodiga ei too välja kaugeltki kogu eesti keele sõnavara emotsioonide kohta, küll aga toob ta välja selle olulisema osa, mis inimeste igapäevaelu kõige rohkem mõjutab.

Näib, et “emotsioonidemaastiku kaarti” pole tavalisel eestlasel ta- valiselt kaasas. Ja mis kasu olekski kaardist, mis sisaldab valgeid lai- ke. Küll on tal kaasas kompass, mis näitab head ja halba, ning teadmine põhilistest emotsiooni-ilmakaartest – vihast, armastusest, rõõmust ja kurbusest.

Lätlaste kiituseks

Irooniaga eestlase “kuumaverelisusest” osutavad lätlased mitte sel- lele, mis leidub eestlase juures iseloomulikku, vaid sellele, mis seal on iseloomulikult puudu – emotsioonide näoväljendused. Eestlaste jaoks ei seostu emotsioonid mitte eelkõige näoväljendustega, vaid pigem väl- jendustegevustega ja sotsiaalsete suhetega. Eestlase emotsionaalne elu pole niivõrd tema enda kui ühiskonna asi. Ja üldse – emotsioonide väl- janäitamine teeb inimese haavatavaks, ja haavatav olla on ebaturvaline.

Lätlased paistavad aimavat, et eestlastel on emotsioone, mida nad mitte ainult ei taha välja näidata, vaid mida nad ei taha ka ise enda juures näha. Sotsiaalne orienteeritus ja kaitsebarjäärid lubavad eestla- sel omada ja välja näidata vaid sotsiaalselt aktsepteeritavaid või ideaal- seid emotsioone ning taunida antiideaalseid. Psühhoanalüütikud ütlek- sid, et selline sotsiaalne polsterdus kui kaitsetegevus seob psüühilist energiat⁸, ja arvatavasti on neil õigus – miks muidu puudusid eestlaste sõnavarast energiaküllasusele ja entusiasmile osutavad sõnad. Laiskust

⁸ Psühhoanalüütikud väidavad, et soovimatu sisu väljatõrjumine teadvusest kui ego kait- semehhanism neelab ja seob psüühilist energiat (Freud 1915). See, mis toimib indiviidi tasandil, toimib ilmselt ka kollektiivselt.

on eestlastele läbi sajandite ette heitnud ka siin elunenud baltisakslased⁹.

Tundub, et lätlased on üks terane rahvas – eestlase kinnise pale tagant on nad ära tabanud, et eestlase prototüüpseim emotsioon on viha, mis vindub pikalt ja hõõgub nagu tukid tuha all. Oma salaviha ei kaldu eestlane elama väljapoole, vaid elab sissepoole, koheldes naabreid püüdliku sõbralikkuse või “passiivse agressiooniga”. Selline käitumine loobki näilise rahulikkuse ja tuimuse mulje ning annab alust pilkamiseks.

Kui see pilt eestlasest nüüd liiga nukker sai, siis lohutagu meid see, et suur osa rahvastevahelisest ironiast on tingitud kadedusest ja kõige tõenäolisemalt projitseeritakse naabritele hoopis iseloomujooni, mida enda juures hea meelega tunnistada ei taheta.

Kirjandus

- Allik, J. 1997.** Eesti keele emotsioone väljendava sõnavara tähendus. Psühholoogia lihtsusest. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 131–150.
- Allik, J. & Realo, A. 1997.** Emotional Experience and its Relation to the Five-Factor Model in Estonian. – *Journal of Personality* 65 (3), 625–645.
- Baer, K. E. 1976.** Eestlaste endeemilistest haigustest. (1816.) Loomingu Raamatukogu. Tallinn: Perioodika.
- Berlin, B. & Kay, P. 1969.** Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. Berkeley: University of California Press.
- Ekman, P. 1982.** Emotions in Human Face. (2nd ed.) New York: Cambridge University Press.
- Freud, S. 1915.** Repression. Standard Edition 14, 141. London: Hogarth Press, 1957.
- Kövecses, Z. 2000.** Metaphor and Emotion. Language, Culture and Body in Human Feeling. Cambridge: Cambridge University Press.
- Langacker, R. 1987.** Foundations of Cognitive Grammar. Vol. I. Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press.
- Lazarus, R., S. 1991.** Emotion and Adaption. Human Emotions: A Reader. Ed. by J. M. Jenkins, K. Oatley, & N. L. Stein. Oxford: Blackwell Publishers 1998, lk 73–78.

⁹ K. E. von Baer ütleb oma doktoritöös “Eestlaste endeemilistest haigustest”: “Vigadest, mida siiski eitada ei saa, loendaksin ma siin: laiskus, mustus, liigne alandlikkus vägevamate ees ning julmus ja metsikus alamate vastu.”(Baer 1976: 30.)

- Planalp, S. & Fitness, J. 1999.** Thinking/feeling about social and personal relationships. – *Journal of Social and Personal Relationships* 16 (6), 731–750.
- Rosch, E., Mervis C. B., Gray, W. D., Johnson, D. M., & Boyes-Braem, P. 1976.** Basic objects in natural categories. – *Cognitive Psychology* 8, 382–439.
- Stearns, P. N. 1994.** *American Cool: Constructing a twentieth-century emotional style.* New York: New York University Press.
- Sutrop, U. 2000.** Basic terms and basic vocabulary. *Estonian Typological Studies IV*, Ed by M. Ereht. Tartu: (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 14.) 118–145.
- Sutrop, U. 2001.** List task and a cognitive salience index. – *Field Methods* 13, 289–302.
- Zipf, G., K. 1968.** *The Psycho-biology of Language: an Introduction to Dynamic Philology.* Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.
- Tulviste, P. 1998.** *Etnopsühholoogiast ja meist.* Rektori raamat. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 53–57.
- Vainik, E. 2001.** *Eestlaste emotsioonisõnavara.* Käsikirjaline magistritöö Tartu Ülikoolis.
- Veski, E. 1996.** *Emotsionaalseid seisundeid kirjeldav sõnavara eesti keeles ja selle seos isiksuse omadustega.* Käsikirjaline diplomitöö Tartu Ülikoolis.
- Viberg, A. 1994.** *Vocabularies. Biligualism in Deaf Education.* *International Studies on Sign Language and Communication of the Deaf* 27, 169–199.
- Watson, D. & Clark, L. A. 1994.** *The PANAS-X Manual for the Positive and Negative Affect Schedule – Expanded Form.* The University of Iowa.
- Whorf, B. L. 1956.** *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf.* Ed. J. B. Carroll. New York: Wiley.
- Wierzbicka, A. 1999.** *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals.* Cambridge: Cambridge University Press.

Are Estonians ‘hot-blooded’? On the popular Estonian emotion category

Ene Vainik

The article reports the results of a piece of empirical research into the Estonian emotion vocabulary. The words in active use are searched for emotional associations so that the kernel, periphery, tentative boundaries of the popular category of emotions as well as its transition zones to other semantic fields in the collective consciousness could be determined. Thus, the study touches upon linguistics, psychology and social anthropology.

The main subject of interest is Estonian folk psychology, or, to be more exact, the popular naive theory of emotions as reflected in the Estonian vocabulary. Our interest in this subject was triggered, on the one hand, by the neighbouring peoples’ ironic attitude towards the ‘hot-blooded’ Estonians and, on the other hand, by the covert negative attitude towards express emotions, which can be deduced from the Estonian usage.

Ideologically, the paper is based on the hypothesis of linguistic relativity and the belief that one’s cultural background and language as one of its carriers do influence the way how one classifies and understands the world, both on individual and collective levels. Here, the so-called active vocabulary is believed to be particularly important, as these are the words that are easily remembered and used in everyday life as well as elicited in a list task. Presumably, the most frequently occurring concepts make up the most essential part of the popular knowledge of emotions.

The experiment involved a series of list tasks designed to study emotions. The tasks were applied to a hundred subjects (50 male, 50 female, aged 14-88). The resulting linguistic material (nearly 5000 expressions) was analysed from the points of view of naming frequency and naming position in order to determine the cognitively salient concepts and the respective basic terms used to denote emotions in the Estonian language. In addition, the form and meaning of the expressions was examined to find out the Estonian regularities of emotion conceptualisation as well as some other cognitive spheres that might border on or intersect with the emotional sphere in the collective Estonian consciousness.

The basic Estonian emotion terms were found to be *viha* ‘anger’, *armastus* ‘love’, *rõõm* ‘joy’ and *kurbus* ‘sorrow’. The respective emotion concepts form the basic level of the emotion knowledge in Estonian folk psychology and the

prototypic kernel of the popular emotion category. The basic level of the popular Estonian emotions category is characterised by a dichotomous division into pairs of opposite feelings, concepts and terms (anger – love, joy – sorrow). Analogous confrontation of polar opposites (good – bad) is also typical of the periphery of the popular emotions category. The question remains whether it is moral values that we have here, or rather a kinetic hit-or-run scheme belonging to emotions as the primary reaction mechanism, which is an essential result of evolution. Anyway, there is absolutely no doubt that it is a semantic universal of emotion conceptualisation, which is characteristic of many other nations beside Estonians.

A special status in the Estonian emotion category belongs to anger as the most salient and the most prototypic emotion that, in a sense, represents the whole emotion category in the popular consciousness. The fact that anger is the first association evoked in the common sense by the word ‘emotion’ is probably responsible for the negative attitude covertly held towards the emotion category, as an overt expression of anger (as well as any other strong emotion) is considered socially undesirable.

Emotion is a subjectively experienced process with certain physical manifestations (expressive behaviour, countenances, changes in the tone of voice), which in communication serve as signals of the inner state of the communicator. Therefore, the cognitive spheres contiguous to and intersecting with the emotion category in people’s consciousness are subjective perceptions of physical, social and intrapsychic spaces. All those three emotion-contiguous cognitive spheres are characterised by a dichotomous division into good and bad emotions, feelings, characteristics, phenomena, activities etc.

In our study, the word list obtained in the list task was treated as a folk psychological model of emotions. This model was compared to the emotion model elaborated by psychologists, so that the coincident as well as different sectors of the popular and ‘expert’ opinions could be found out. The difference revealed means, first and foremost, an excessive salience of social concepts in the list tasks, as opposed to the total absence of certain semantic groups (energy and enthusiasm on the one hand, and social, situational and mental inferiority on the other) or abnormally low representation of some others (fear, aggression) in the collective consciousness of the Estonian people.

Instead of facial expression, the Estonians tend to associate emotions rather with expressive activities and social relations. Social orientation and defensive barriers allow an Estonian person to have and express only socially acceptable, if not ideal emotions, while the anti-ideal ones are deprecated.